

JUNG'OR XONLIGI BOSHQARUV TIZIMI VA ICHKI SIYOSATI

Jabborov Oybek Axror o'g'li

Buxoro Davlat Universiteti

Tarix (faoliyat va turlari bo'yicha) yo'nalishi II bosqich magistranti

Annotatsiya: *Bu ishda Sharqiy Turkiston yerlarida yashagan xalqlarning davlat boshqaruvi va elitar tuzilmalari batafsil yoritildi va har bir xalq va ellatning etnik xilma-xilligi hisobga olinib davlat tuzilmalari tuzilganligi aytib o'tildi.*

Kalit so'zlar: *taysha, zaysang, no'yon, Senge Batur, xutuxtu*

Oyrat feodal birlashmasi boshida Choros²⁸ urug'idan chiqqan xon turgan.

Uning kuch qudrati uning yerlari, chorvasi, hizmatkorlari, boyligi bilan bilan belgilangan.

Jung'oriya xoni xonlikdagi birinchi shaxs bo'lgan. Undan bir pog'ona pastda buyuk knyazlar - xoshout, derbet, xoyt va boshqa yirik uluslar hukmdorlari turganlar. Ulardan keyin **taydji**²⁹ yoki rus manbalarida **taysha** lar turganlar, ular kichik knyaz deb ham yuritilganlar. Ular knyazlarga itoat qilishsa ham o'z uluslarini erkin boshqarganlar.

Knyazlar, no'yonlar mulklari ichida bir nechtdan uluslar bo'lgan. Uluslar ham bo'lingan va *ulus* yoki *aymak* deb nomlanib hukmdorlari – **zaysang**³⁰ deb nomlangan. V.Bkuninning yozisha, qalmiqlarda “har bir ulus maxsus nom va no'yoniga ega bo'lib, no'yonning bir necha zaysaglari bo'lgan. Har bir aymoqda 10-100 ta gacha kubitok ya'ni oila bo'lgan. Agar no'yon vafot etsa uning mulki farzandlariga bo'lib beriladi, katta o'g'liga qolganlarga nisbatan ko'proq mulk berilgan.”

Oyrat manbalari – Batur-Ubashi-Tyumen va Gaban-Sharabning “Aytganlari”, Zaya-Panditaning biografiyasi va rus arxiv materiallari V.Bakunin, P.Pallas, K.Kostenkova va shu mavzuda ish qilgan boshqa olimlarning ishini tasdiqlaydi. F.Baykova, I.Unkovskiy, M.Etigerova, L.Ugrimovalarning sayohat jurnallari va boshqa ko'plab hujjatlar ham Jung'or xonligidagi ijtimoiy tuzum Kalmikiyaga juda o'xshash bo'lgan. Ikkalasida ham mamlakat boshida xon, undan keyin katta knyazlar, undan keyin no'yonlar, undan keyin esa zaygaslar, undan keyin kichik knyazlar

²⁸ Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. Тошкент 1996. – 512.с.

²⁹ Зладкин И.Я. История Джунгарского ханства (1635-1758). 2 изд. М., 1983.

³⁰ Зладкин И.Я. История Джунгарского ханства (1635-1758). 2 изд. М., 1983.

o'rin egallashgan. Jung'or xonligini Kalmikiya bilan taqqoslanayotganda faqatgina bir jihatni farli deb aytish mumkin, ya'ni Jung'oriyada markaziy hokimyat Kalmikiyaga qaraganda ancha mustahkam va markazlashgan bo'lgan. Bu markazlanish vaqti Batur-xuntaydjidan to Galdan-Tserengacha, ya'ni deyarli 100 yil davom etgan. Jung'or xonligida Kalmikiyaga qaraganda qo'zg'alonlar kam bo'lardi va bo'lsa ham tezda bostirilardi. Bu qo'zg'alonlar asosan bir xon vafot etib o'rniga boshqa xon o'tirish vaqtida ro'y berardi. Bu holatlar Senge Baturning o'rniga o'tirganda, Galdan Sengen o'rniga o'tirganda, Galdan-Tseren³¹ Sevan-Rabdanni o'rniga o'tirish vaqtida bo'lib o'tgan, lekin bu qo'zg'alonlarning barchasida "haqiqiy" valiahd g'alaba qilgan. Mag'lub bo'lgan qo'zg'alonchi esa mamlakat hududidan qochishga majbur bo'lgan. Jung'oriyada anchagina tinch payt deb XVIII asrning birinchi yarmini yozib o'tishadi.

Jung'or feodallarining asosiy qismini cherkov knyazlari, yuqori lamalar egallashgan va 1640 yilgi qonunlarga ko'ra tanlab olingan. Jung'oriyada lamaizm safi, Mug'uliyadagi kabi, asosan knyazlarning kichik o'g'illaridan to'ldirilgan, chunki kichik farzandlarni hokimyatga chiqish ehtimoli juda kam edi. Cherkovga iyerarx sifatida ishga kirgandan so'ng bu kichik farzandlar ham katta-katta mulklarga, uluslarga va nutuglarga, minglab bosh chorva egalari aylanishardi. Ular o'z podalarini hohlagan knyazning yerida hech qanday soliqlarsiz boqish huquqiga ega bo'lganlar. Ular minglab kambag'allarni ishlatishgan. Lamalar mamlakatda va xalq orasida juda katta obro' va e'tiborga ega bo'lishgan. V.Bakunin ular haqida quyidagicha yozadi: "ularga katta hurmat bilan sig'inishadi, lama cherkovi bosh koxini **pache lama** yoki **xutuxtu**³² ni kichik xudo deb bilishgan. Shunday qilib Jung'oriyadagi feodallar tabaqasiga quyidagilar kirgan: buyuk knyazlar, kichik knyazlar, zaysanglar va lamalar. Bu davrning o'ziga hos tarafi shundaki, bu davrda Xitoy va Rossiya, Qozog'iston va Qirg'izistonning feodal mulklari, O'rta Osiyo va Sharqiy Turkiston bilan iqtisodiy va tashqi siyosiy aloqalar jadal olib borilgan. 1698 yil bahorida u Syuan Ye ga quyidagi mazmundagi maktub yo'llaydi: "biz Tauke ga qarshi urushni o'z hohishimiz bilan emas majburiyat tufayli boshladik. Bunga sabab Taukening bo'y sunishdan bosh

³¹ Зладкин И.Я. История Джунгарского ханства (1635-1758). 2 изд. М., 1983.

³² 10 Muhammad Amin Bug'ro. Sharqiy Turkiston tarixi Anqara .1989

tortishi. U Galdan davrida asir olingan va dalay-lama Lxasuga sovg'a qilingan o'g'lini qaytarishni so'radi va evaziga bo'yin egishini aytdi. Man o'g'lini qaytarib, 500 nafar qo'riqchi va elchim Urxedey-Batur-taydji³³ boshchiligida uning huzuriga yubordim, lekin u barcha odamlarimni kallasini oldi. Bundan tashqari Taukening odamlari Volga bo'yidan kelayotgan karvonimga hujum qilishdi, karvonda mening, Sevan-Rabdanning kelini, Ayuk-xoning qizi bor edi. Yana u Rusdan qaytayotgan mening savdogarlarimni taladi. Bularning barchasi tufayli man o'z qoshinim bilan uni bo'y sundurishga otlandim. Buni mening urushga bo'lgan tashnaligim deb hissoblamaysiz deb o'ylayman. " Natijada 1698 yilda oyrat va qozoq feodallari o'rtasida yangi urush boshlanib ketdi. Endi bu oddiy talon tarojlik urushi emas, balki qozoq feodallarini bosib olishga qaratilgan shiddatli janglar edi.

XULOSA

Jung'or xonligi davlat boshqaruv o'sha davrning boshqa davlat tuzilmalaridan farqi urug' tushunchasi kuchliligi va har bir xonning "ulug'" ekanligi haqidagi aqida mavjudligi ortodaksal tuzilmalarning saqlanib qolganligi xulosa tarzida aytish mumkin. Ayni bir qabila tuzilmalari boshqa qabilalarga nisbatan munosabati va kelishmovchiliklari xususan bo'lajak xoqonning sinovidan o'tishi va shunga o'xshash qadriyatlar va kamchiliklar ko'zga ko'rindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Ходжаев А. Цинская империя и Восточный Туркестан в XVIII в. (Из истории международных отношений в Центральной Азии). – Ташкент: Фан, 1991.-132 с.

2 Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. Тошкент 1996. – 512.с.

3 Зладкин И.Я. История Джунгарского ханства (1635-1758). 2 изд. М., 1983.

4 Muhammad Amin Bug'ro. Sharqiy Turkiston tarixi Anqara .1989

³³ Симонов Хрестоматия по истории Китая в средние века (XV-XVII вв.) Москва-Наука, 1960

5 Симонов Хрестоматия по истории Китая в средние века (XV-XVII вв.) Москва-Наука, 1960